

ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ "ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ" У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається досвід апробації авторської програми курсу "Історична психологія" для студентів спеціальності "Психологія". Описується структура навчальної програми, аналізуються можливості та перспективи її використання.

Ключові слова: історична психологія, навчальна програма, історико-психологічний портрет.

Постановка проблеми. Одним із основних методологічних принципів психологічної науки є принцип розвитку (історизму). Адже вивчення індивідуально-психологічних характеристик людини, її свідомості, особливостей малих та великих соціальних груп неможливе без урахування соціально-економічних, політичних, культурних аспектів конкретної історичної епохи. Саме цим і зумовлюється актуальність викладання курсу "Історична психологія" студентам спеціальності 030102 "Психологія".

Історична психологія – це міждисциплінарна галузь знання, завданням якої є вивчення психологічного складу окремих історичних епох, а також змін психіки й особистості людини в ході історичного процесу [8]. Об'єктом історичної психології є реальний чи ідеальний "тип особистості", що існує у конкретних історичних умовах, а її предметом – психологічні особливості свідомості і поведінки людини у різних суспільно-економічних умовах; закономірності розвитку вищих психічних функцій. Підкреслимо, що у ряді навчальних та наукових джерел термін "історико-психологічний" використовується в іншому сенсі – як історія (історіографія) психологічної думки. Це, на наш погляд, є не дуже коректним, адже змішує два різні напрямки зі схожими назвами – "Історична психологія" та "Історія психології".

У СРСР наукові передумови до розвитку історичної психології склалися завдяки зусиллям психологів та істориків: Б.Ф. Поршнєва, А.Я. Гуревича, Л.І. Анциферової, І.Г. Білявського, В.О.Шкуратова та ін. Інтерес до вивчення проблем даної наукової дисципліни особливо зріс у 1990-2000-ні роки. Зокрема, у цей час з'явився ряд узагальнюючих праць, присвячених методологічним проблемам історичної психології, надруковані перші підручники [2; 3; 8], проведено серію цікавих історико-психологічних досліджень [1; 4; 6; 7; 9; 10; 11; 12].

Сьогодні у Росії діє Ростовська історико-психологічна школа, засновником якої є Володимир Олександрович Шкуратов. У своїх працях ("Историческая психология", 1997; "Новая историческая психология", 2009; "Психология в истории культуры и познания", 2011 тощо) він, зокрема, досліджує культурологічні питання історичної психології, можливості використання наративних технік у історико-психологічних дослідженнях. З 2008 року започатковано видання російського міждисциплінарного наукового журналу "Историческая психология и социология истории". У ньому публікуються матеріали, присвячені вивченню динаміки змін масової психології в історичному процесі, порівняльні та крос-культурні дослідження психології людей у різні історичні періоди, дослідження в галузі історичної соціології тощо.

Підкреслимо, що одним із родоначальників історичної психології був наш співвітчизник Ілля Григорович Білявський, який ще у 1960-ті роки, в Ростові-на-Дону, почав розробляти методологічні принципи нового для радянської психології напрямку. Пізніше, у Тбілісі, захистив кандидатську дисертацію на тему "Теоретико-методологічні основи історико-психологічних досліджень" і в тому ж, 1985, році переїхав до Одеси, де й перебував до кінця життя. В Одесі І.Г. Білявський підготував ряд праць ("Историческая психология", 1991; "Лекции по исторической психологии", 2004), викладав спецкурс "Історико-культурні детермінанти психічної діяльності", що заклало підвалини Одеської школи історичної психології.

Також варто відзначити існування Київської школи історичної психології, яка, зокрема, представлена Мирославом-Любомиром Андрійовичем Чепюю (Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН). Учений є автором книги "П'ять великих таємниць історичної психології" (2005), а також цікавих історико-психологічних розвідок, переважно присвячених добі Київської Русі [9; 10; 11; 12].

Нині історична психологія як спеціальний навчальний курс викладається на ряді психологічних факультетів провідних ВНЗ Росії (Московський державний університет імені М.В.Ломоносова, Санкт-Петербурзький державний університет, Південний федеральний університет) та України (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Харківський національний університет імені

В.Н. Каразіна тощо). 2004 року викладання відповідного навчального курсу розпочалося у Чернігівському державному-національному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка. Метою даної статті є ознайомлення з авторською програмою даної дисципліни [5].

Виклад основного матеріалу. Метою курсу є формування у студентів знань стосовно основних понять та концепцій історичної психології, розвиток навичок психологічного аналізу історичної проблематики. Загальний обсяг курсу становить 90 годин, із них 22 – лекційні заняття, 18 – практичні, 50 – самостійна робота студентів. По закінченні курсу студенти складають залік. Курс пов'язаний з такими дисциплінами, як антропологія, соціальна психологія, психологія особистості, психодіагностика, історія України та всесвітня історія, філософія, соціологія.

По закінченні курсу студенти повинні:

знати: основні поняття, завдання, проблеми, історію виникнення історичної психології, особливості свідомості та поведінки людей різних історичних епох (від найдавніших часів до сучасності);

вміти: використовувати набуті знання при аналізі проблем, пов'язаних із суспільно-історичним розвитком.

За кредитно-модульною системою навчання (ECTS) курс поділяється на 3 змістовні модулі. Завданнями під час вивчення першого змістовного модуля "Історична психологія як міждисциплінарна наукова галузь" є: засвоєння основних понять, концепцій та напрямків історичної психології.

Перший модуль включає:

1. Лекційні заняття: "Історична психологія як міждисциплінарна наукова галузь" (4 год.), "Основні напрямки історичної психології" (4 год.).

2. Семінарське заняття: Заняття 1. "Історична психологія як наукова галузь". Питання, що виносяться на обговорення:

1. Історична психологія: аналіз різних підходів щодо об'єкта, предмета та статусу наукової галузі.
2. Історична свідомість як соціально-психологічне явище.
3. Феномен історичної пам'яті (визначення, структура, чинники).

При вивченні другого модуля "Психологія давньої людини" завданнями є: ознайомлення студентів із психологічними особливостями масової свідомості, мислення і поведінки первісної людини та людей в античну добу.

Другий модуль містить:

1. Лекційні заняття: "Психологія первісної людини" (2 год.), "Психологія античної людини" (2 год.), "Психологія середньовічної людини" (6 год.).

2. Семінарські заняття:

Заняття 2-3. "Психологія давньої та античної людини":

Теоретичні питання:

1. Загальна характеристика свідомості первісної людини.
2. Загальна характеристика свідомості людини в античну добу.
3. Культурно-психологічні особливості давніх греків та римлян.

Практичні питання (завдання на вибір):

1. Визначити систему ціннісних орієнтацій давньоєврейського суспільства на прикладі книг Старого Заповіту Біблії (Книга Притч Соломонових, Книга Екклесіаста).

2. Скласти узагальнені психологічні портрети суспільно-політичних діячів за твором Плутарха "Життєписи".

3. Здійснити історико-психологічну реконструкцію життя давньогрецького землероба за твором Гесіода "Роботи і дні".

4. Скласти історико-психологічний портрет давньогрецького воїна за творами Гомера ("Іліада", "Одіссея").

5. Здійснити психологічний аналіз твору Гая Светонія Транквілла "Життя дванадцяти цезарів" та скласти узагальнені психологічні портрети описаних персоналій.

Заняття 4-5. "Психологія середньовічної людини".

Теоретичні питання:

1. Загальна характеристика свідомості та поведінки людини середньовіччя.
2. Соціально-психологічні особливості представників окремих соціальних груп середньовічного суспільства.
3. Зміни у свідомості людини в епоху Відродження.

Практичні питання (завдання на вибір):

1. Реконструювати образ ідеального лицаря за лицарським епосом ("Пісня про Роланда", "Роман про Трістана та Ізольду").

2. Скласти узагальнений психологічний портрет ідеального політика XV-XVI ст. за твором Н. Макіавелі "Государь".

3. Здійснити психологічний аналіз творів В.Шекспіра ("Гамлет", "Річард III", "Генріх IV" тощо) та скласти психологічні портрети головних персонажів.

4. Скласти історико-психологічний портрет Леонардо да Вінчі за однойменним твором З. Фрейда.

Під час вивчення третього змістовного модуля "Психологія людини у Новий та Новітній час" завданнями є: ознайомлення з психологічними особливостями масової свідомості, мислення та поведінки людей у період з XVII по XX ст.

Третій модуль передбачає:

1. Лекційні заняття: "Психологія людини Нового часу" (2 год.), "Психологія людини сучасної епохи" (2 год.).

2. Семінарські заняття:

Заняття 6-7. "Психологія людини Нового часу".

Теоретичні питання:

1. Особливості ментальності Нового часу.

2. Соціально-психологічні особливості представників окремих соціальних груп суспільства Нового часу.

Практичні питання (завдання на вибір):

1. Скласти історико-психологічний портрет запорізького козака (на прикладі твору М.В. Гоголя "Тарас Бульба").

2. Скласти історико-психологічний портрет поміщика (на прикладі творів: М.В. Гоголя "Мертві душі"; І. Тургенева "Записки мисливця" (оповідання: "Срмлай і Мельничиха", "Малинова вода", "Бурмистр" тощо).

3. Скласти історико-психологічний портрет кріпака (за твором Л. Толстого "Ранок поміщика").

4. Скласти узагальнені соціально-психологічні портрети представників російського дворянства XVIII – XIX ст. на прикладі творів О.С. Пушкіна ("Євгеній Онегін", "Дубровський").

5. Скласти портрет "ринкової особистості" епохи Нового часу на прикладі творів: Дж. Голсуорсі "Сага про Форсайтів" (част. I "Власник"), О. Бальзака "Гобсек" та О. Островського "Гроза" і "Свої люди – розрахаємося".

6. Скласти індивідуальні історико-психологічні портрети російських імператорів (за твором Г.І. Чулкова "Імператори").

Заняття 8-9. "Психологія людини сучасної епохи".

Практичні завдання:

Провести соціально-психологічні емпіричні дослідження та підготувати звіт за наступними темами:

1. Порівняльна характеристика змісту радянської та пострадянської преси (використати метод контент-аналізу газет та журналів);

2. Порівняльна характеристика ціннісних орієнтацій людей різних поколінь (використати методи опитування та психодіагностичних тестувань).

3. Уявлення про різні етапи вітчизняної історії у людей різних поколінь (використати методи опитування).

Практичні завдання (на вибір):

1. Скласти соціально-психологічний портрет бізнесмена за твором А. Хейлі "Міняйли".

2. Скласти історико-психологічний портрет людини радянської доби (за творами: В. Кисельова "Веселий роман", М. Островського "Як гартувалася сталь", В. Собка "Лихобор").

Зазначимо, що складати психологічні портрети представників певної історичної епохи ми пропонуємо за наступними орієнтовними схемами:

– Опис основних рівнів особистості: а) психофізіологічного (темперамент); б) власне психологічного (характер, інтелект людини); в) соціально-психологічного (ціннісні орієнтації, норми, ідеали, світогляд тощо).

– Опис основних психологічних сфер особистості: а) інтелектуальної сфери (рівень інтелекту, освіченість, творчі здібності); б) емоційно-вольової (особливості поведінки і діяльності людини, її характер, стиль спілкування з іншими людьми); в) мотиваційно-потребової (опис основних мотивів поведінки людини, її інтереси, структура потреб).

– Опис стійких характерологічних особливостей особистості (характерологічний портрет, виокремлення акцентуацій характеру).

Крім того, студенти мають враховувати існування наступних різновидів психологічного портрета:

Психоаналітичний портрет – характеристика особистості з позицій теорії З. Фрейда або неофрейдизму. Основний акцент тут ставиться на підсвідомі комплекси і реакції, а також на раннє дитинство людини, її стосунки з батьками.

Патопсихологічний портрет – складається на особистість, яка має певні нервово-психічні відхилення або захворювання.

Соціально-психологічний портрет – характеристика особистості з позицій соціальної психології. Тобто виділення соціального і особистісного статусу людини, опис стилю спілкування (взаємодії)

людини з іншими людьми. Приклади складання психологічних портретів різного типу ми наводимо у розроблених нами навчально-методичних рекомендаціях до курсу "Історична психологія" [5].

З нашого погляду, складання історико-психологічних портретів забезпечує реалізацію ряду завдань. По-перше, це ознайомлення студентів із художніми текстами, що підвищує загальну ерудицію молоді і сприяє зростанню їхнього інтересу до процесу читання і власне до художньої книги. По-друге, це формування у студентів навичок практичного використання набутих психологічних знань, а саме: володіння технікою історико-психологічної реконструкції різних епох. Нарешті, таке "портретування" актуалізує міждисциплінарні зв'язки із соціально-гуманітарними курсами.

Висновки. Історична психологія є відносно "молодим" напрямком вітчизняних психологічних досліджень. Поряд із тим вона – яскравий приклад комплексного вивчення людини, розвитку індивідуальної та суспільної свідомості. Саме тому впровадження у навчальний процес підготовки майбутніх психологів відповідної дисципліни уявляється не лише обґрунтованим, але й бажаним. Досвід багаторічної апробації авторської програми курсу "Історична психологія" у Чернігівському педуніверситеті може бути підтвердженням цього. Крім того, ми вважаємо, що викладання даного курсу буде корисним також при підготовці інших фахівців соціально-гуманітарного профілю (істориків, соціологів, філософів тощо).

Використані джерела

1. Барская А.Д. Психолого-историческая реконструкция особенностей психики гомеровского человека: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Барская Анна Дмитриевна. – Москва, 1998. – 207 с.
2. Белявский И. Г. Историческая психология / Илья Григорьевич Белявский. – Одесса: Одесский гос. ун-т им. И.И. Мечникова, 1991. – 252 с.
3. Боброва Е.Ю. Основы исторической психологии / Е.Ю. Боброва. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1997. – 236 с.
4. Дроздова М.А. Історико-психологічний "портрет" політичного лідера (на прикладі Отто фон Бісмарка) / М.А. Дроздова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць / За заг. ред. М.М. Слюсаревського. – К., 2011. – Вип. 12. – С.127 – 136.
5. Дроздова М.А. Історична психологія: навчально-методичні рекомендації до курсу / М.А.Дроздова. – Чернігів, 2012. – 48 с.
6. Синякина Е.Г. Психологические характеристики русского крестьянства второй половины XIX – начала XX века: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук: 19.00.05 "Социальная психология" / Е.Г. Синякина. – М., 2012. – 22 с.
7. Спицына Л. В. Историко-психологическая реконструкция становления форм и способов общения в советском обществе в послереволюционный период (10-е – 20-е годы XX столетия): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук: 19.00.01 "Общая психология, история психологии" / Л.В.Спицына. – М., 1994. – 16 с.
8. Шкуратов В.А. Историческая психология / В.А. Шкуратов. – 2-е, переработ. изд. – М.: Смысл, 1997. – 505 с.
9. Чепань М.-Л.А. П'ять великих таємниць історичної психології / М.-Л.А. Чепань. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
10. Чепань М.-Л.А. Проективне тестування в історичній психології: психологічний аналіз "Повчання" Володимира Мономаха / М.-Л.А.Чепань // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2012. – Т. XI, Ч.6. – С. 433 – 441.
11. Чепань М.-Л.А. Психологічна реконструкція особистості Бояна / М.-Л.А.Чепань // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2000. – Т. II, Ч. 6. – С. 7–12.
12. Чепань М.-Л.А. Сім'я Всеволода Ярославича (1030-1093) – великого князя Русі-України (історико-психологічна реконструкція) / М.-Л.А.Чепань // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2001. – Т. III, Ч. 3. – С. 236 – 248.

Drozdowa M.A.

THE EXPERIENCE AND PERSPECTIVES OF "HISTORICAL PSYCHOLOGY" COURSE TEACHING AT THE UNIVERSITY

The article is devoted to the experience of author's program "Historical psychology" teaching for the students of "Psychology" speciality. The educational program structure is described and the analysis of its using possibilities and perspectives is given.

Key words: historical psychology, educational program, historical and psychological "portrait".

Стаття надійшла до редакції 08.11.12